

УДК [712.253:58]:653.054:[581.522.4+581.95](477.51)
DOI 10.37555/2707-3114.1.2021.247731

Ландшафтні райони дендрологічного парку «Тростянець»: особливості формування, тенденції змін композиційної структури, сучасний стан

Тарабун М. О.

Державний дендрологічний парк «Тростянець» НАН України, с. Тростянець, e-mail: dendropark@ukr.net

Landscape areas of the dendrological park “Trostyanets”: peculiarities of formation, tendencies of compositional structure changes, and current state

Tarabun Maryna

Dendrology park ‘Trostjanets’ National academy of sciences of Ukrainian, Trostjanets, e-mail: dendropark@ukr.net

Анотація. У статті наведено аналіз стану і змін структурно-композиційної організації насаджень ландшафтних районів Тростянецького дендропарку.

Ключові слова: дендропарк; ландшафтні насадження; видове різноманіття; композиційні зміни.

Abstract. The article presents an analysis of the state and changes in the structural and compositional organization of plantations of landscape areas of the Trostyanets arboretum.

Keywords: arboretum; landscape plantings; species diversity; compositional changes.

Вступ. Дендрологічний парк «Тростянець» — один із небагатьох стародавніх парків ландшафтного типу в Україні, що найбільш повно зберегли свою структурно-функціональну організацію: кількісний і якісний склад деревних насаджень, композицію пейзажів, планувальну мережу, організацію водного простору. Саме ступенем схоронності структури самого парку й визначається його наукова, естетична, рекреаційна й природоохоронна значимість, необхідність і доцільність його вивчення. Першою спробою дати аналіз ландшафтно-композиції цього парку й участі в ній декоративних деревних рослин була робота Л. І. Рубцова (Рубцов, 1949). Пізніше була проведена ботанічна інвентаризація, результатом якої з'явилася більш ґрунтовна робота (Льпа, Степунин, 1951), що включає історію розвитку парку, характеристику його дендрофлори, художній аналіз паркової композиції, список деревних і чагарникових порід і план насаджень дендропарку «Тростянець».

Матеріали та методи. У процесі роботи використані літературні джерела, присвячені дендропарку «Тростянець», а також архівні матеріали. Дослідження динаміки чисельності й вікової структури видів деревних рослин проведено з використанням даних ботанічних інвентаризацій від 1960 р.

Результати та обговорення. Місцевість до початку закладки парку Іваном Михайловичем Скоропадським являла собою типову для Лівобережжя України степову рівнину, пересічену старими балками з пологими укосами й широкими долинами. По характеру рельєфу та рослинності, що сформувалася, територію дендропарку поділяють на чотири ландшафтних райони: рівнинно-пейзажний, приозерно-балочний, горбкуватий і лісовий. Кожний із цих районів характеризується своїми архітектурно-планувальними рішеннями, композицією рослинних компонентів і мікрокліматом, котрі мають свої деревні домінанти, які фізіономічно гармоніюють із геоморфологічними елементами місцевості, і супутні породи, що підкреслюють і підсилюють архітектурно-художні достоїнства пейзажних композицій.

Більшість ділянок рівнинно-пейзажного району розташовані в південно-західній частині парку і становлять 40% всієї території площею 51,4 га, з них під насадженнями 33,4, під газонами — 18,0 га. На більшій частині району переважає чорнозем вилужений, на північній і південно-західній окраїнах — чорнозем типовий

глибокий малогумусний. Чисельність деревостою на ділянках рівнинного району зросла в порівнянні з 1960 роком на 27% головним чином за рахунок самосіву клена, в'яза, ліщини, ясена, робінії. При цьому чисельність листяних порід збільшилася в 1,3 рази, а хвойних децю знизилася. Протягом тривалого періоду в насадження рівнинно-пейзажного району введено 75 нових таксонів і в той же час випало 20 видів і форм декоративних деревних рослин, з них 16 — листяних і 4 — хвойних. Більшість таксонів, що випали, була представлена в насадженнях 1–2 екземплярами. Зміни, що відбулися у видовому й кількісному складі насаджень, привели до помітних порушень декоративного вигляду як окремих його пейзажних композицій, так і усього району.

У цій частині парку зосереджені найбільш мальовничі пейзажні картини, багаті галявинами з екзотичними деревами й декоративними деревними групами. Ландшафтне формування цього району починалося без спеціально розробленого плану посадок. На вільну територію висаджувалися великими масивами місцеві породи, що були в розпліднику, але з великими розривами, що залишали під галявини. У міру розвитку посадок поступово оформлялися галявини в певному стилі обсадок з таким розрахунком, щоб кожна галявина мала свій оригінальний вигляд, а між окремими галявинами в щільних масивах зелені утворювалися численні переходи.

Основний оформлювальний прийом для галявин — це орнаментация декоративними формами шляхом вдалого розміщення окремих декоративних дерев і невеликих деревних груп на узліссях, що не створювало строкатості й переважання галявин, але створювало помітний ефект екзотичності. Найбільш великі й мальовничі галявини рівнинно-пейзажного району парку — «Горіхова», «Букова», «Вісім братів», «Велика», «Березова», «Кедрова», «Вестибюльна». Пейзажна композиція цієї галявини, як і більшості інших, була побудована за принципом чергування картин, елементи яких розкривалися в певній послідовності по шляху пересування відвідувача; введення в композицію першого плану дозволяло більш повно сприймати глибину пейзажу, що відкривається. Незважаючи на те, що цей композиційний прийом використовувався в парку досить часто, щораз на передньому плані виникало нове розташування й сполучення декоративних форм, розкривалися нові взаєморозв'язки ближніх і далеких перспектив. Однак згодом відбулися істотні зміни в кількісному і якісному складі насаджень: змінився їхній флористичний склад, вікова структура, конфігурація й розміри окремих дерев і декоративних груп. Так, за рахунок інтенсивного поновлення *Acer platanoides* L., *A. pseudoplatanus* L., *Ulmus laevis* Pall., *U. scabra* Mill. чисельність насаджень «Горіхової» галявини поступово зростала, додавалося й число небажаних для її композиції самосійних порід. У той же час із насаджень галявини поступово випали деякі цінні в декоративному відношенні види й форми: *Larix decidua* Mill., *L. decidua* Mill. 'Pendula', *Morus alba* L., *Quercus macrocarpa* Michx.; зменшилася чисельність представників роду, що визначив назву галявини — *Juglans cinerea* L., *J. nigra* L., *J. regia* L. У результаті істотно змінився декоративний вигляд всієї галявини: поросль і самосів листяних порід змінили контури куртин, звузили видові перспективи, перекрыли огляд багатьох пейзажних картин. Поступово були відкриті нові великі й малі перспективи, проведені догляд за кронами дерев групи горіха чорного, що займав ключове місце в пейзажних композиціях галявини; видалення самосійних порід підсилює контрастність хвойної групи й березового насадження, що облямовували галявину в північній частині. Центром композиції стала мальовнича конусоподібна група *Thuja plicata*, що досягла більше двох десятків метрів діаметра в основі. Група спонтанно сформувалася таким чином, що з боку вона сприймається як величезна монолітна конусоподібна крона, стовбури якої можна побачити й порахувати, лише ввійшовши усередину цієї живої конструкції. Але до реконструкції ці туї можна було побачити тільки з доріжки, біля якої вони були посаджені.

Приозерно-балочний район має загальну площу 43,3 га: насаджень — 23,2; газонів і галявин — 9,6; водойм — 10,5 га. Чисельно домінують *Acer*, *Picea*, *Ulmus*. Серед домінантів на першому місці — *Acer platanoides* L. Найбільше таксономічно ємкими родами є *Thuja*, *Acer*, *Picea*, *Salix*, *Quercus*, *Fraxinus*. Участь хвойних у насадженнях району становить 30,0%, що на 5,0% менше в порівнянні з 1960 роком. Протилежний характер динаміки має *Acer platanoides*, чисельність якого помітно зросла у порівнянні з 1960 роком. Аналіз змін, що відбулися у флористичному складі насаджень приозерно-балочного району протягом останніх десятиліть, показує, що вони стосуються в основному вікових змін і переважного розвитку деревної рослинності місцевої флори й кваліфікуються як природні й неминучі процеси. Однак постійний моніторинг складу насаджень і стану пейзажних композицій, своєчасне проведення планових робіт догляду і нових посадок дозволяють підтримувати пейзажі цього району на високому художньо-декоративному рівні. Для нього характерні

різкі контрасти між відкритими світлими водними просторами й глибокими балками. Головним компонентом ландшафтної композиції району і його композиційною віссю є Великий став, що разом зі ставками Куцихою і Лебединим утворюють єдину водну систему загальною площею близько 10,5 га. До правого берега Великого ставу примикають мальовничі пейзажі галявини, що прикрашають невеликі групи й окремі дерева *Larix decidua* Mill., *Pseudotsuga menziesii* (Mirb.) Franco., *Thuja occidentalis* L. 'Columna', *T. occidentalis* L. 'Globosa', *Picea pungens* Engelm. 'Argentea', *Pinus nigra* Arn., *P. strobus* L., *Juglans nigra* L., *Betula lutea* Michx., що вдало сполучаються з місцевими породами. Основна проблема приозерно-балочного району парку — замулення ставків, чистка яких не проводилася із часу їхнього створення.

Горбкуватий ландшафтний район розташований у східній частині парку; займає площу 22,6 га, з них під насадженнями 14,5, під газонами й галявинами 8,1 га. Реконструкція рівнинної місцевості в гірський ландшафт почалася в 1858 році й тривала до кінця 80-х років. Віссю орографічної композиції «Швейцарії» з'явилася неглибока балка, що відходить у північно-східному напрямку від південного краю Великого ставу. Рельєфними елементами гірського пейзажу є різної висоти (до 30 м) гори й пагорби, насипані по обидва боки поглибленої балки, які створили перспективу гірської ущелини, що замикається горою «Ротонда». Завдяки гармонійному сполученню рослинності з рельєфом, утворилася винятково мальовнича картина гірського пейзажу, що сприймається як природна. Флора району представлена 107 видами й формами, що належать до 33 родів. Чисельно домінують роди *Acer*, *Pinus*, *Picea*. Менш 10 екземплярів нараховують представники родів *Crataegus*, *Morus*, *Malus*, *Salix*, *Carpinus*, *Pyrus*, *Gleditsia*, *Cladrastis*, *Rhus*, *Phellodendron*, *Tsuga*, *Cryptomeria*. Найбільшою видовою розмаїтістю відрізняються роди *Picea*, *Thuja*, *Acer*, *Pinus*. Насадження горбкуватого району парку відрізняються високим вмістом хвойних порід: їхня участь у даний час становить 39,3%. Найбільш інтенсивного відпаду зазнає *Pinus sylvestris* L. У той же час помітно зросла чисельність *Acer platanoides*, що становить 34,3% від загальної чисельності насаджень району. У полонині переважають *Pinus sylvestris*, *Thuja occidentalis*, *Picea abies*, *Larix decidua*; на схилах пагорбів і в підніжжі гір — *Juniperus sabina* L. У міру розвитку рослинності в горбкуватому районі виявилися й деякі композиційні прорахунки паркобудівників у процесі озеленення гористого рельєфу. У тих місцях, де в нижній частині схилу гори були розміщені високорослі дерева, а вершини обсажені чагарниками ефект висотності рельєфу був втрачений і деякі гори тепер сприймаються ефектно лише в зимовий час. Кращим варіантом виявилася обсадка верхової площадки й верхніх частин схилів *Pinus sylvestris*, нижче — *Juniperus communis* L. і в підшви — *J. sabina*. На території горбкуватого ландшафтного району багато мальовничих галявин, серед яких особливо виділяється „Першотравнева” галявина.

Лісовий ландшафтний район парку займає площу 21,5 га, з них насаджень — 17,3, газонів — 4,2 га. Це периферична частина території парку, що несе функцію захисної зони внутрішньопаркових насаджень. Вона була сформована в 1861 році загущеними посадками *Pinus sylvestris* з домішкою *Betula pendula* Roth. Згодом недовговічна береза майже повністю випала, а сосна в умовах чорнозему досягла граничного віку й чисельність її щорічно істотно зменшується. Місце рослин, що випали, зайняв самосів місцевих листяних порід і, насамперед, *Acer platanoides*, його чисельність майже у два рази перевищує чисельність *Pinus sylvestris*. Склад насаджень захисної смуги в результаті недовговічності вихідних порід сильно змінився й представлений тепер 58 видами й формами, що належать до 27 родів. Домінують представники родів *Acer*, *Pinus*, *Ulmus*. До категорії нечисленних варто віднести роди *Malus*, *Salix*, *Pseudotsuga*, *Larix*, *Crataegus*, *Abies*. Найбільше число видів і форм містять роди *Acer*, *Populus*, *Quercus*, *Tilia*. У даний час хвойні становлять 29,2%, що на 15,3% менше в порівнянні з 1960 роком. Найбільш інтенсивно елімінують насадження *Pinus sylvestris* і *Betula pendula*. Розподіл *Acer platanoides* у насадженнях парку досить нерівномірний. Домінування *A. platanoides* як тіньовитривалої породи виникло в результаті конкуренції зі світлолюбним *Acer negundo* L., що майже повністю випав з паркових насаджень. Окремі екземпляри *Acer negundo* збереглися лише на зовнішній освітленій стороні захисної смуги. Поряд з експансивним поширенням *A. platanoides* до негативних тенденцій у динаміці видового складу насаджень лісового району варто віднести інтенсивний відпад *Pinus sylvestris*, яку необхідно поступово замінювати на *Picea abies*. Ідею заміни сосни ялиною в захисній зоні парку в свій час підтримували А. Л. Липа, Г. А. Степунін (Лыпа, Степунин, 1951). і Г. Є. Мисник (Мисник, 1962), які вважали, що в майбутньому ялиново-соснова захисна смуга, а місцями й чисто ялинова, виявиться не гірше соснової. Виходячи

з динаміки чисельності основних порід захисної зони, варто вважати за доцільне не тільки підсадження *Picea abies* на місце сосни звичайної, що випала, але й поступову й планомірну заміну ялини на псевдотсугу Мензіса.

Висновок. Наведені відомості підтверджують тенденції зменшення участі хвойних і світлолюбних листяних порід у насадженнях і поширення по території парку декількох тіньовитривалих листяних видів. Дані вікової структури показують, що насадження таких цінних у декоративному відношенні хвойних порід як сосна й модрина складаються переважно зі спілих і перестійних рослин і мають у своєму складі дуже малий відсоток молодняку. Тому згодом кількісна участь цих видів у насадженнях буде неминуче зменшуватися.

Список використаних джерел

Льпа, А.Л., Степунин, Г.А. (1951). Дендропарк «Тростянець». Київ: Гос. изд.-у с.-х. лит.-ры УРСР. 72 с.
Мисник, Г.Є. (1962). Породний склад Тростянецького парку: наук. зап. Ніжин. держ. пед. ін-ту ім.М.В. Гоголя. Ніжин. 35–45с.

Рубцов, Л.І. (1949). Ландшафтна композиція та рослинність Тростянецького дендропарку. Тр. ботанічного саду АН УРСР. Т. 1. 66–77 с.

УДК 631.4–051: 378] (477.53) (092)
DOI 10.37555/2707-3114.1.2021.247733

Інтродукційні студії С. О. Іллічевського в ботанічному саду Полтавського педагогічного інституту

Халимон О. В.¹, Самородов В. М.²

¹Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава, e-mail: khalymon@ukr.net

²Полтавський державний аграрний університет, Полтава, e-mail: kafedra.zahystu-roslyn@ukr.net

S. O. Illichevskyi's introductory studios in the botanical garden of Poltava pedagogical institute

O. V. Khalymon¹, V. M. Samorodov²

¹The Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum, Poltava, e-mail: khalymon@ukr.net

²The Poltava State Agrarian University, Poltava, e-mail: kafedra.zahystu-roslyn@ukr.net

Анотація. Вперше на підставі архівних матеріалів відтворено наукову діяльність знаного українського ботаніка С. О. Іллічевського (1895–1959?) під час його роботи у Ботанічному саду Полтавського педагогічного інституту (1940–1943). Наведено матеріали вивчення у відкритому ґрунті низки теплолюбних, переважно тропічних культур. Найбільш цікавими з яких та актуальними для сьогодення є дослідження з акліматизації батату (*Ipomoea batatas* (L.) Lam.).

Ключові слова: акліматизація, південні культури, тропічні види.

Abstract. The great ukrainian botanist Serhii Olimpiiovych Illichevskyi (1895–1959?) research activities during his work period in Botanical Garden of Pedagogical Institute of Poltava (1940–1943) had been reconstructed for the first time. Materials on studies of growing heat loving plants on uncovered soil (predominantly tropical species) are given. The most interesting and topical ones are about acclimatization of sweet potato (*Ipomoea batatas* (L.) Lam.).

Key words: acclimatization, southern cultivated plants, tropical species

Вступ. У 2022 році виповнюється 95 років Ботанічному саду (агробіологічній станції) Полтавського педагогічного університету імені В. Г. Короленка. За цей період Сад ніколи не припиняв своєї цілеспрямованої просвітницької діяльності (Гриньова, 2021). Разом із цим тут завжди велись різнопланові наукові дослідження. Це